

## НАРАТИВ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОЇ КОНФІГУРАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Лідія Мацевко-Бекерська

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Роман Юстейна Гордера "Помаранчева дівчинка" досліджено з позицій розгортання наративу. Специфіка викладової манери автора вивчена у просторі діалогічності тексту (заочне спілкування померлого батька з дорослим сином), а також у параметрах діалогічності літературного твору. Увага зосереджена на численних текстових вказівниках, які визначають рецептивну стратегію та зумовлюють інтерпретаційну діяльність читача. Переходовий характер мислення автора, що визначає характерні особливості художнього світу його творів, вивчений через виокремлення певних ключових атрибутів тексту. Наративна конфігурація роману безпосередньо пов'язана із його психологічно-мотиваційною складовою.

*Ключові слова:* наратологічний дискурс, наратор, рецептивна площина тексту, комунікативний наратив, фабульний наратив, читацька стратегія, авторська настанова.

Проблема актуалізації наратологічного дискурсу в літературознавчих студіях виникає не випадково - контури нової методології значною мірою зумовлюються можливістю множинних теоретичних модифікацій сучасного дослідницького процесу. Здобутки основних шкіл та напрямів свідчать і про потребу іншого прочитання відомих та маловідомих текстів, і про гнучкість літературно-художнього матеріалу щодо застосування до нього розмаїтих аналітичних процедур. Теоретико-методологічна база наратології представлена працями Ц. Тодорова, Ж. Женетта, В. Шміда, дослідженнями представників англословних та німецькомовних шкіл. В українському літературознавстві питання художнього викладу, специфіки організації тексту неодноразово ставали предметом вивчення (від теоретичних досліджень Івана Франка до новочасних розвідок І. Денисюка, М. Легкого, М. Ткачука, І. Папуші).

Дотримуючись класичного переконання стосовно того, "яка потреба була б в оповідачеві, коли б поняття розкривались і без мови?" [1, с. 71], нове термінологічне визначення - "метанаратив" - запропонував Ж. Ліюгар для характеристики культури переходової доби [див.: 2, с. 5]. На думку дослідника, у процесі розвитку людства формувались певні модули пізнання дійсності, моделі вираження їх в історії та наративному дискурсі. Ці моделі наративів як способи того, як людина розповідає про себе і навколишню дійсність, що наклали на світогляд людини обмежувальні рамки, називаються у філософії постмодерну "метанаративами". Отже, "метанаративи" - це "всі ті пояснювальні системи, які організують суспільство і слугують для нього засобом самовиправдання" [2, с. 6]. В пошуках світоглядної чи психологічної рівноваги особа намагається ідентифікувати новобачене чи новосприйняте за певним каноном, тому вихідною аналітичною позицією можна вважати глобальну системоутворювальну модель усвідомлення та засвоєння чужого досвіду. Подібне до попереднього пояснення потреби в оновленні світоглядних основ знаходимо у працях Ж. Женетта: "Сучасна людина відчуває своє часове тривання як "тривогу", свій внутрішній світ як нав'язливу турботу чи нудоту; віддана владі "абсурду" і терзань, вона заспокоюється, проектує свою думку на речі, конструює плани та фігури, черпаючи таким чином хоч трохи стійкості й стабільності з простору геометричного" [3, с. 127]. Тому розвиток наратологічних концепцій стає цілком виправданим з огляду на його здатність максимально асимілювати дослідницькі пошуки в матерію художнього тексту.

Проблема "переходовості" характерно визначає особливість нинішнього літературознавчого дискурсу, надто в частині його активного зацікавлення сучасним літературним процесом. Одним із авторів, які намагаються максимально синтезувати цивілізаційні здобутки людства з викликами свого часу, відпрацьовані шляхи пізнання світу й себе у світі з потребою нового мислення, є норвезький філософ та прозаїк Юстейн Гордер. Автор зізнався, що увійшов у літературу не як фахівець, минувши щаблі навчання та вправлення у майстерності писати, а як особа, котра не писати не могла. Дитячі за формою, однак універсальні за змістом питання, таємниці внутрішнього всесвіту людини, проблема існування тут-і-тепер та всюди-і-завжди - ось лише частина того, що становить основу художнього часопростору романів та повістей відомого письменника. Для Гордера не існує питання про сенс існування особи, лише про способи та форми надання цьому існуванню гармонійності й досконалості. Тому важливим та актуальним для наратологічного дослідження є синхронізація площин часу і простору в матерії прозового твору, а далі проекція на психологічні аспекти осмислення природи сучасної людини.

Для наратологічного дискурсу характерна двояка орієнтація на об'єкт дослідження, тому синхронно розвиваються два напрями аналітичного вивчення літературного твору: "фабульний" та "комунікативний". Для першого важливим є текст як виклад послідовного розгортання подій, як поступове відтворення деякої історії; другий застановляється безпосередньо на художньому тексті як посередникові для здійснення комунікації між автором і читачем. Ж. Женетт наполягає на тому, що основою будь-яких теоретичних міркувань з приводу функціонування художнього тексту в культурному просторі є опозиція "об'єктивної розповіді та суб'єктивного дискурсу" [4, с. 294].

У викладі І. Папуші ця диференціація наративу має формат: "репрезентації" та демонстрації певного ряду її властивостей - "часових і причинних" [5, с. 31]. З плином часу, з кардинальними змінами контекстного простору не лише літератури, а й культури загалом виникає потреба проникнути в гіпотетично первинний смисл твору з несподіваної і для автора, і для його перших читачів точки зору. Зокрема, на думку Ж. Женетта, "структуральний метод як такий виникає у той момент, коли в коді знову виявляється заново відкрите повідомлення - виявлене внаслідок аналізу іманентних структур, а не нав'язане ззовні силою ідеологічних забобонів" [8, с. 164]. Така ж мотивація визначає й інші літературознавчі методики.

Наративна конфігурація роману "Помаранчева дівчинка" визначально характеризується зближенням обох складових - фабульної та комунікативної.

Передусім така форма викладу засвідчена граматичними формами дієслів: "Мій тато *помер* одинадцять років тому [...] Я *не сподівався* на нову з ним зустріч, але ось тепер ми удвох *пишемо* книжку. Це найперші рядки нашої книжки, їх *пишу я*, а тато *приєднується* трохи згодом. Він більше *має* про що *розповісти*" (Позначення наше. - Л.М.-Б.) [6, с. 3]. Суб'єктивізація наратора відбувається у формі психологічної інтриги, що супроводжуватиме виклад і його рецепцію надалі.

Наратологія опинилася на межі структуралізму, рецептивної естетики, герменевтики, однак принциповими для неї стають питома "розповідні" категорії: "комунікативне розуміння природи літератури; уявлення про акт художньої комунікації як про процес, що відбувається одночасно на кількох оповідних рівнях; переважний інтерес до проблеми дискурсу; теоретичне обґрунтування численних оповідних інстанцій, котрі виступають у ролі членів комунікативного ланцюга, по якому здійснюється "передача" художньої інформації від письменника до читача, які перебувають на різних полюсах процесу художньої комунікації" [9, с. 69]. У контекст наративного дослідження, зокрема, роману Ю. Гордера "Помаранчева дівчинка" гармонійно вписуються деякі категорії рецептивної естетики, зокрема поняття стратегії тексту. Будучи окресленим Г. Яуссом як залежність читацького сприйняття не лише від його суб'єктивної позиції, це поняття набуває здатності узалежнюватися від розповідної настанови автора і таким чином артикулюватися як поняття наративного аналізу. Безпосередньо в тексті зауважуємо неодноразову фіксацію рецептивної настанови. На початку знайомства з історією Помаранчевої дівчинки зазначено: "Наприкінці цієї книжки виявиться сенсаційна таємниця Йоргена, але тепер і словом її не зраджу. Хто читатиме, про все довідається" [6, с. 5], "Уже час розповісти й вам про все" [6, с. 6]. Специфіка наративної конфігурації передусім полягає у встановленні певного комунікативного простору, де читачеві належить особливе місце - він має у чітко визначені моменти викладу довідатися про певні обставини з життя персонажа. Тобто суб'єктивна позиція реципієнта має досить незначний простір для втілення. Як своєрідний наративно-психологічний підсумок історії сприймаються фінальні фрази роману: "Дозволь запозичити мудрий вислів мого тата: Життя - велетенська лотерея, і тільки виграші у ній видимі всім. Ти, що читаєш цю книгу, саме й витягнув виграшний лотерейний білет" [6, с. 149].

Семантично взаємопов'язаним у романі "Помаранчева дівчинка" є поняття наратора. Адже формалізація оповідної інстанції не виводить інтенцію творення поза межі художнього світу, лише впорядковує комунікативне поле тексту. Важливою також є здатність наратора стати центром порозуміння у класичній опозиційній структурі між мовою та мовленням, між адресантом і реципієнтом, а згодом - між змістом та значенням тексту. Справді, "літературне "виробництво" - це мовлення у сосюрівському сенсі поняття - серія індивідуальних, частково автономних і непередбачуваних мовленнєвих актів; "споживання" ж літератури суспільством - це мова, тобто деяке ціле, елементи якого, незалежно від своєї кількості та природи, прагнуть до впорядкування в рамках зв'язної системи" [8, с. 174]. У конфігурації викладу історії заочного спілкування сина з батьком і навзаєм спостерігаємо певну закономірність. Мовлення автора здійснюється у межах, дозволених історичністю мови у її первісному значенні, а також у контексті комплексу вторинних значень, які затемнюються для читача наступних поколінь. Так само читач передусім узалежнений від власного інтелектуально-ціннісного середовища, отож запропонований текст він проєктує згідно з егоїстичною потребою бути самовпізнаним. Однак у просторі значень роману Гордера виразно артикульовані відмінності між тим, що описано (оповідь), і тим, що сприйнято (дискурс), синтезуються в єдину площину того, що хотів утілити автор і зумів осмислити читач.

На думку Ж. Женетта, основою наратологічної диференціації є психологічні категорії об'єктивного - суб'єктивного: "об'єктивної оповіді та суб'єктивного дискурсу", тобто "суб'єктивним" є дискурс, у якому явно чи неявно марковано присутність "я" (чи відсилання до нього), але це "я" визначається не просто як особа, яка проголошує цю промову; також і теперішній час, головний час дискурсивного способу вираження, визначається всього лише як момент, в якому промовляється ця промова, так що його використання маркується "збігом у часі описуваної події з актом мовлення, що його описує". І навзворот, об'єктивність оповіді визначається як цілковита відсутність відсилання до розповідача" [4, с. 295]. Саме у компетенції наратора встановити рівень читацької самостійності та відповідальності - або він дає настанову на цілковиту асиміляцію рецептивного поля з інтенційним зусиллям автора, або створює враження самості читача і дозволяє вживатися в цілком об'єктивований світ. Скажімо, як відбувається текстовий перехід у романі Ю. Гордера: "Мабуть, настав уже час ближче познайомити читача з дійовими особами моєї розповіді. Почну з мами, бо таки знаю її найліпше" [6, с. 64]. Одночасно наратор окреслює кордони фікційності в художньому просторі, позаяк читачеві запропоновано виявити переважання того, що було чи того, що могло би бути зображеним у тексті. Місця домислювання описового малюнка та сумування наявних чи уявлених значень текстових фрагментів встановлюються у виразному домінуванні наративного знання.

Намагаючись якомога тісніше зблизити мовлення автора (мову тексту) і мовлення читача (мову твору) Ж. Женетт зазначає, що "в дискурсі майже завжди є деяка доля оповідності, в оповіді відома доля дискурсивності" [4, с. 297]. Ймовірно, це відбувається саме через комунікативну стратегію всього комплексу літературного твору як цілісного естетично-пізнавального феномена: так само, як автор сподівається на артикуляцію сприйняття свого досвіду кимось іншим і тому поводить себе як реальний учасник змодельованого ним діалогу, читач ідентифікує себе з Ідеальним Читачем (У. Еко), і вважає свою версію значення твору цілком аналогічною авторському задумові. Тому оповідь і дискурс синхронно збігаються у безпосередньому розгортанні тексту - конкретизації події і деякою мірою розходяться на рівні індивідуалізації смислу. У випадку розгортання історії батька в розумінні сина використаний цілком доречний комунікативний прийом - безпосереднє звертання до того, хто в далекому майбутньому стане по той бік розмови: "Чи добре тобі сидіти Георгу? Я хочу, щоб ти зручно вмотивувався, бо я розповім тобі хвилюючу історію..." [6, с. 8]; ретардація через поза-сюжетні елементи:

"До речі, що чувати про телескоп Габбла? Ти щось знаєш? Чи зуміли астрономи зробити нові відкриття про те, як влаштований наш Всесвіт" [6, с. 16]. Процес сумування значень конкретного тексту відбувається не лише під впливом суб'єктивного читацького сподівання та його реалізації, але й як цілком об'єктивний розвиток подієвості від однієї точки сюжету до наступної (чи наступних). Як вважає Ж. Женетт, "не становить складності визначити оповідь як зображення однієї чи кількох послідовних подій, реальних чи вигаданих, за посередництва мови, у тому числі мови письмової" [4, с. 284]. Такими точками сумування значень у романі "Помаранчева дівчинка" є своєрідні філософські сентенції, що нібито не мають причинно-наслідкових зв'язків із попереднім чи наступним епізодами: "Однак мрії про неймовірне мають своє ім'я. Ми називаємо їх надією" [6, с. 138].

У межах деякої події, що формує основу твору, автор має бути свідомим того, що на етапі рецепції замислена ним подія оживатиме, долаючи своє первинне значення: "Як основне положення слід прийняти *довільність оповіді* [...] ту запаморочливу свободу, яка дає оповіді, по-перше, вибирати при кожному кроці яку завгодно орієнтацію, [...] тобто довільність напрямку (чи спрямування - *Л.М.-Б.*); по-друге, свободу зупинитися на місці та розбухати за рахунок додавання різних обставин, повідомлень, знаків, [...] тобто довільність розповсюдження. Так ілюзії цілковитого наслідування дійсності детермінізму була би протиставлена інша - *можливого-в-кожен-момент*, яка здається більш істинною" [9, с. 317]. Отже, поділ об'єкта наративного дослідження може продовжуватися стосовно площини реалізації тексту - сприймання самої події як доконаного у фікційному світі факту та репрезентації ілюзорного контакту уяви читача із зображеним розгортанням цієї події.

Власне читацька стратегія у цьому випадку більше придатна до модифікацій, оскільки, на відміну від автора, фіксація читачем значень читаного в деякий момент тексту є ситуативною, малопередбачуваною, залежною від психологічного стану реципієнта. Свобода ж авторської перспективи обмежена самим фактом письмового фіксування і події, і її тенденційного забарвлення, причому дискурс авторської фокалізації поступово зміщується на користь саме індивідуалізованого сприймання. Очевидно тому, розрізняючи "три види оповіді: правдоподібну, мотивовану і довірливу", Ж. Женетт вважає, що "єдиною відмінністю є відмінність між мотивованою та немотивованою оповіддю. Ця відмінність очевидним чином приводить нас до вже визнаної опозиції оповіді та дискурсу [див.: 9, с. 322]. Саме факт мотивованості викладу пропонує Ю. Гордер як своєрідний підсумок зворушливої родинної історії-трагедії, що трансформується в історію-драму. Результат очно-заочного спілкування завершується втіленням думки та емоції сина: "Я успадкував по татові глибоку скорботу, скорботу за тим, що колись настане день, коли мені доведеться розпрощатися із життям. Я навчився думати про *"вечори, як оцей, коли мене позбавлено права на життя"*. Та я успадкував й інше: відчуття кожної миті життя в його фантастичній багатогранності" [6, с.143].

Природа самого літературно-художнього явища настільки складна та багаторівнева, що спроба однозначно тлумачити сутність оповідного начала неминуче завершиться невдачею. Наративна площина досліджень розростається до системи значень аналогічно до розширення комунікативного простору самого тексту. Якщо літературний твір визнаний "вторинною моделюючою системою", то окреслення наративних контурів аналітичного процесу виглядає як "третинна моделююча система" чи "система третього рівня значень" (за аналогією із класифікацією наратора в концепції В. Шміда), однак семантика її набагато довірливіша і ширша, оскільки визначається переважно позатекстовими чинниками. Контекст творення лише частково перекривається у смислових позиціях із контекстом сприймання, адже в першому чільне місце належить комплексові уявлень автора про світ, який проектується на очікуваний відгук читача, а для другого - основним є життєвий досвід саме реципієнта, і що далі відходимо від історичності творення, то більше помітно контекст рецепції затемнює первинне значення твору. Тому функція наратора визначається ще й потребою стримувати довірливість читання, коригувати настанови та сподівання від естетичної комунікації, як її артикулює читач, і максимально повно виявляти контекст автора.

Як видно, ключове для рецептивної естетики поняття контексту (запропонував В. Ізер) стає важливим у створенні наратологічної парадигми аналізу тексту. Саме сукупність зовнішніх стосовно літературно-образного світу чинників привертає увагу Ж. Женетта і спричиняє розмірковування про спосіб естетичної комунікації, а саме: "за яких умов деякий текст, усний чи писемний, може сприйматися як "літературний твір", чи, ширше, як (вербальний) об'єкт, що наділений естетичною функцією" [10, с. 317]. Так поступово до сфери вивчення специфіки викладової природи літератури долучається феноменологічна атрибуція творення буття свідомістю, котра сприймає. Адже для неї не існує чогось наперед заданого, а зображений світ літературного твору - лише передумова моделювання власного уявлення про деякий фікційний світ, що набуває реальних контурів саме у свідомості та ідентифікується як первинний аспект у системі значень. Тому "конститутивний режим літературності" може апелювати до аспектів фабульного наративу, а "кондиціональний режим літературності" - ставати об'єктом комунікативного наративу.

Складну проблему для чіткого окреслення меж інтенційності автора та свободи інтерпретатора становить словесне оформлення тексту, зокрема артикуляція точки зору автора на деяку подію чи її передумови має всі підстави не бути асимільованою в особистісний простір читача. Тому сугестія повинна мати атрибути для впізнання і привласнення чужого уявного світу, тобто "мовленнєві акти персонажів і драматичного, й оповідного вимислу є автентичними мовленнєвими актами, які володіють усіма локутивними характеристиками, ілокутивною силою і "точкою прикладання" та всіма навмисними й ненавмисними перлокутивними ефектами. Проблема ж полягає в конститутивних мовленнєвих актах самого контексту, іншими словами, самого оповідного дискурсу - авторського дискурсу" [10, с. 369].

Як свідчить формально-змістова конфігурація роману Ю. Гордера "Помаранчева дівчинка", форматування наративного дискурсу відмежовує розповідну заданість тексту від його рецептивної площини. Існування оповідної чи розповідної інстанції так або інакше втілює чимало контекстних нашарувань; для кращої в якісному розумінні та глибшій, на думку автора, комунікації він вводить значне коло світоглядних, етичних та абстрактно-персональних підказок. Функція ж

наратора - асимілювати комплекс підказок "авторського дискурсу" в читацький. Тому історія однієї родини пропонується у такій модифікації наративної стратегії, що визначається первинним задумом творення.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аристотель*. Поэтика / Аристотель. - К. : Мистецтво, 1967. - 136 с.
2. *Лиотар Ж.* Состояние постмодерна / Жан Лиотар. - М. : Алетейя, 1998.
3. *Женетт Ж.* Пространство и язык / Жерар Женетт // *Фигуры* : [в 2 т.]. - М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. - Т. 1. - С. 126-132.
4. *Женетт Ж.* Границы повествовательности / Жерар Женетт // *Фигуры* : [в 2 т.]. - М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. - Т. 1. - С. 283-299.
5. *Папуша І.* Міжнародна наратологія : проблеми де фініції / Ігор Папуша // *Теорія літератури, компаративістика, україністика* : (збірник наукових праць з нагоди сімдесятиріччя д. ф. н., проф. Р. Гром'яка) / [упор. М. Лановик та ін.] // *Studia methodologica*. - Вип. 19. - Тернопіль : Підручники та посібники, 2007. - С. 31-37.
6. *Гордер Ю.* Помаранчева дівчинка. - Львів : Літопис, 2005.
7. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США) : концепции, школы, термины : [энциклопедический справочник / ред.-сост. И. П. Ильин, Е. А. Цурганова]. - М. : Intrada, 1996. - 319 с.
8. *Женетт Ж.* Структурализм и литературная критика / Жерар Женетт // *Фигуры* : [в 2 т.]. - М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. - Т. 2. - С. 159-179.
9. *Женетт Ж.* Правдоподобие и мотивация / Жерар Женетт // *Фигуры* : [в 2 т.]. - М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. - Т. 1. - С. 299-322.
10. *Женетт Ж.* Вымысел и слог / Жерар Женетт // *Фигуры* : [в 2 т.]. - М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. - Т. 2. - С. 342-452.

*Стаття надійшла до редколегії 07.03.2010*

*Прийнята до друку 25.05.2010*

## NARRATIVE AS A WAY OF ORGANIZATION OF SPACE-TIME CONFIGURATION OF LITERARY WORK

Lydia Matsevko-Bekerska

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytets'ka Str., 79000, L'viv, Ukraine*

Novel by Yustein Gorder "Orange Girl" is investigated from the point of narrative deployment. Specificity of the author's expository style was studied in the space of textual dialogical system (communication of dead father with an adult son in absentia), as well as in the parameters of dialogical system of the literature work. Attention is focused on numerous textual references, which determine the receptive strategy, and cause the interpretation activity of the reader. Transitional nature of the author's way of thinking, which determines characteristic features of the artistic world of his works, is studied through the separation of the certain key attributes of the text. Narrative configuration of the novel is directly related to his psychological and motivational component.

*Key words:* narratological discourse, narrator, receptive system of the text communicative narrative, fable narrative, reading strategy, author's purpose.

## НАРРАТИВ ЯК СРЕДСТВО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЇ КОНФІГУРАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОИЗВЕДЕННЯ

Лидия Мацевко-Бекерская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина*

Роман Юстейна Гордера "Апельсиновая девочка" исследуется с позиций развития нарратива. Специфика манеры изложения автора изучена в пространстве диа-логичности текста (заочное общение умершего отца со взрослым сыном), а также в параметрах диалогичности литературного произведения. Внимание сосредоточено на многочисленных текстовых указателях, определяющих рецептивную стратегию и обуславливают интерпретационную деятельность читателя. Переходный характер мышления автора, который определяет характерные особенности художественного мира его произведений, изучен через вычленение ключевых атрибутов текста. Нарративная конфигурация романа непосредственно связана с его психологически-мотивационной составляющей.

*Ключевые слова:* нарратологический дискурс, нарратор, рецептивный уровень текста, коммуникативный нарратив, фабульный нарратив, читательская стратегия, авторское указание.